

Lezing *Het hout*

‘De ECI-literatuurprijs 2015 gaat naar een uitzonderlijk boek. Met *Het hout* van Jeroen Brouwers, dat gaat over onderdrukking en seksueel misbruik op een katholiek jongensinternaat, kiezen we voor meesterschap, stilistische brillen, voor beklemming en verlossing’, aldus Andrée van Es, juryvoorzitter van de ECI-literatuurprijs 2015 op 12 november vorig jaar.

Brouwers zelf was om gezondheidsredenen niet aanwezig bij de prijsuitreiking. Er was wel een rechtstreekse tv-verbinding met Zutendaal, de woonplaats van Brouwers. En toen verslaggever Tonko Dop Brouwers direct na de bekendmaking om een reactie vroeg, antwoordde Brouwers: ‘Vreugde. En het geldbedrag - heb je dat trouwens bij je - komt mij zeer te pas.’ En dan gaat het dus om € 50.000,-- . Ook krijgt de winnaar een sculptuur van de kunstenaar Eugène Peters.

Het hout werd op 9 oktober 2014 gepresenteerd in boekhandel Demian in Antwerpen met een door de schrijver Dimitri Verhulst gehouden lofrede. Dimitri Verhulst schreef zoals u weet in 2015 het Boekenweekgeschenk - hoe heette dat ook al weer - *De zomer hou je ook niet tegen*. Toen Verhulst vorig jaar tijdens de Boekenweek in Assen was, vroeg de interviewster wie volgens hem het Boekenweekgeschenk 2016 moest schrijven. ‘Jeroen Brouwers’, antwoordde Verhulst prompt. Dat werd ‘m dus niet, Esther Gerritsen is de schrijfster van het Boekenweekgeschenk 2016 (waarvan het thema ‘Duitsland’ is. David van Reijbroeck schrijft het Boekenweekessay).

Jeroen Brouwers schrijft zijn boeken met de hand, altijd op gebruikt papier: op broodzakken, op de achterkant van kalenderbladen, op krantenwikkels enz. ‘Niet op blanco, maagdelijk papier, dat durf ik niet zo goed’, aldus Brouwers. *Het hout* schreef hij op 79 A3-vellen. Die hingen bij de presentatie van het boek aan het plafond van Boekhandel Demian.

Ik heb zo’n vel! Nou ja, een kopie dan. Ter gelegenheid van Brouwers’ 75^e verjaardag, op 30 april vorig jaar, zijn al zijn tien voorgaande romans herdrukt én is er een speciale editie van *Het hout* uitgekomen, met daarin als extraatje een facsimile van de eerste met de hand geschreven bladzijden van het boek.

Over het omslag

Op het omslag staat een gedeelte van een schilderij van de Italiaanse schilder Giovanni Bellini (1430 – 1516), getiteld: ‘De opdracht (of voorstelling) in de tempel’, het verhaal uit het bijbelboek Lucas, waarin Jezus als baby voorgesteld wordt aan de priester Simeon. Het schilderij bevindt zich in de Pinacoteca Querini Stampalia in Venetië.

Rechts staan de twee jonge mannen van het omslag afgebeeld. Die staan uiteraard voor de pensionaatsleerlingen Wil van Lanschot (de donkere) en Mark Freelink (de blonde).

Pakt u even het boek erbij. De afbeelding van de jongens is ten behoeve van het omslag gefotoshopt, vertelt Jeroen Brouwers in een interview. Het haar van de linker jongen op het schilderij is op het omslag van het boek iets lichter gemaakt. Dat moest van Brouwers. Een van de jongens moest blond zijn. De ontwerper van het omslag, Roald Triebels, vond dat hij dat niet zomaar kon veranderen. Met een: 'Ik heb persoonlijk met meneer Bellini gebeld, die vindt het goed,' snoerde Brouwers de ontwerper de mond. Hij bemoeit zich altijd ook overal mee!

In werkelijkheid heeft schilder Bellini zichzelf en zijn vriend en collega-schilder Andrea Mantegna (1431 – 1506) afgebeeld: Bellini - de donkere - rechts (hij kijkt het schilderij uit, dat verradt hem als de schilder) en Mantegna - de blonde - links. Mantegna was getrouwd met de zus van Bellini, Nicolosia. Zij staat op het schilderij rechts van haar moeder, die helemaal links staat.

Op 19 november vorig jaar vond er een grote kunstroof plaats uit het stedelijk museum Castelvecchio in het Italiaanse Verona: Daarbij werd o.a. het schilderij van Andrea Mantegna, getiteld: 'De heilige familie met een heilige' gestolen. Wat je alleen al niet over het ómslag van het boek kunt vertellen ...

Ik wil het achtereenvolgens met u hebben over of dieper ingaan op:

- (nogmaals) de schrijver
- enkele van Brouwers' andere werken
- het in mijn ogen belangrijkste thema van *Het Hout* en het rapport van de Commissie Deetman
- de kritiek op het boek
- de gelaagdheid van de roman en enkele voorbeelden daarvan

De schrijver

Hoewel ik een uitgebreide biografie van Brouwers in mijn uitwerking heb opgenomen, zoals u hebt kunnen lezen, ben ik u toch nog enige, min of meer actuele informatie over de schrijver schuldig, zoals bijvoorbeeld die over de illegale bewoning van het huis in Zutendaal. Zutendaal ligt in het noord-oosten van Belgisch Limburg, 15 km ten westen van Maastricht.

Brouwers hoorde op 23 september 2014 dat hij nog een jaar de tijd kreeg om te verhuizen. Het huis waar hij en zijn vrouw al sinds 1993 wonen, moet volgens het Antwerpse Hof van Beroep alsnog worden afgebroken. Brouwers is na die uitspraak meteen in cassatie gegaan. Leer ons Brouwers kennen!

Ik had er sindsdien niets meer over vernomen, kon er evenmin iets op internet over vinden. Dus heb ik op 7 december een mailtje gestuurd naar *Het belang van Limburg*, het grootste regionale dagblad van Belgisch Limburg. Ik vroeg: 'Weet u hoe het staat met de ontwikkelingen rond het huis van Jeroen Brouwers?' Helaas, zonder resultaat. Wie weet, heeft de gemeente Zutendaal na het winnen van de ECI-literatuurprijs en het succes van *Het hout* én vanwege zijn gezondheid enige clementie met Brouwers.

Andere, iets minder actuele informatie over Brouwers die ik u nog schuldig ben, is dat hij in 2007 de Culturele Prijs van de gemeente Zutendaal heeft gekregen én aanvaard! Best wel bijzonder, want kort daarvoor had Brouwers immers de Prijs der Nederlandse Letteren geweigerd vanwege het daaraan gekoppelde geldbedrag; € 14.000,-- vond-ie maar niks. En dan accepteert hij wél een veel onbeduidender prijs! 'Maar natuurlijk,' was de reactie van Brouwers toen de schepen van cultuur en de gemeenteambtenaar hem vroegen of zij hem de Zutendaalse cultuurprijs 2007 mochten uitreiken, 'het zou toch erg blasé van mij zijn om die prijs te weigeren?'

Op diezelfde dag, op 26 oktober 2007, werd in Zutendaal ook een (fors) beeld ter ere van Brouwers onthuld, gemaakt door de beeldhouwer Gerard Bijmens. Het heet 'Ontluiting', het is van blauw graniet, 2.20 m hoog en stelt een gedraaide zuil van op elkaar gestapelde boeken voor. Er is een citaat in gebeiteld uit Brouwers' brievenboek *Kroniek van een karakter*: 'Sporen achterlaten. Mogelijk is dat de zin van het leven'.

Tenslotte: In het interview van Margo Vanderstraeten, dat in de uitwerking onder de secundaire literatuur staat vermeld, stelt zij aan Brouwers de vraag: 'In welk literair genre voelt u zich het meest thuis?' 'Ik vind mezelf in de eerste plaats een essayist, veel meer dan een schrijver,' antwoordt Brouwers dan, 'ik werk ook veel liever aan essays dan aan een roman. Essayistiek – zoals zijn *De laatste deur. Essays over zelfmoord in de Nederlandstalige letteren* – is een sterk ondergewaardeerd genre.' Essayist dus.

Werk

Ik wil twee boeken van Brouwers in het bijzonder noemen: *De zondvloed* en *De laatste deur*, dat ik zojuist noemde.

1. Eerst *De zondvloed* dus, met op het omslag van de eerste drukken 'De grote golf van Kanagawa', de beroemde houtsnede van de Japanse kunstenaar Katsushika Hokusai uit 1832. Ik heb hier de 13^e druk, uit 2015.

De zondvloed, uit 1988, is dan Brouwers' zesde roman, 652 pagina's dik. Hierin wordt het leven beschreven van een schrijver als Brouwers. U hoort mij niet

zeggen: het leven van Bróuwers. Maar hoewel: in het eerder genoemde interview met Margot Vanderstraeten vraagt Brouwers zich hardop af: 'Hoe autobiográfisch zijn al mijn verhalen? Vormen al mijn boeken samen een reconstructie van mijn leven en mijn persoon? Natuurlijk niet. Autobiografie moet je niet letterlijk nemen. Het is een middel. Alles in mijn leven vormt materie voor de literatuur. Alles is bruikbaar.'

En in het voorwoord van zijn essaybundel *De laatste deur*, waarover straks meer, schrijft Brouwers: 'Ik ben een schrijver die zijn eigen leven boekstaaft, boek na boek zijn autobiografie aanvullend, zijn bestaan verklarend, zijn opvattingen verhelderend, in de hoop aldus op den duur tot inzicht te komen, - bijvoorbeeld tot het inzicht dat zelfmoord niets voor hem is.'

Op grond van deze uitspraken van Brouwers over zichzelf mogen wij volgens mij concluderen dat het in *De zondvloed* dan toch ook over Brouwers zélf gaat. Ook *De zondvloed* bevat overigens een aantal beklemmende pensionaatscènes, waaronder een bloedstollende ontsnappingspoging van het hoofdpersonage als jonge kostschoolleerling.

Met *Het verzonkene* uit 1979 en *Bezonken rood* uit 1981 vormt *De zondvloed* de zgn. Indië-romans van Brouwers. Ze zijn ook in één band verschenen.

Brouwers vindt *De zondvloed* zijn beste roman. Hij zegt erover: 'Toen ik aan *De zondvloed* begon, dacht ik: hier moet alles in staan, dit moet literair voortreffelijk zijn. *De zondvloed* benadert voor mij het meest mijn idee van een meesterwerk. Het is de roman waarover ik het meest tevreden ben. Het zwoegen eraan heeft acht jaar [van mijn leven] in beslag genomen.'

Ik ben benieuwd of Brouwers zijn mening over *De zondvloed* als zijn beste boek nog gaat herzien na het succes van *Het hout!*

2. Toen de schrijver Joost Zwagerman op 8 september vorig jaar zelfmoord pleegde, werd er nogal eens in kranten en tijdschriften gerefereerd aan *De laatste deur*. *Essays over zelfmoord in de Nederlandstalige letteren*, van Brouwers dus, uit 1983. Overigens schreef Zwagerman zelf ook een essaybundel over zelfmoord, getiteld *Door eigen hand*, dat niet zo heel lang voor zijn dood verscheen.

Het boek van Brouwers wordt op dit gebied als standaardwerk gezien. Hij analyseert hierin de zelfmoord van alle Nederlandstalige schrijvers, van wie bekend is dat ze zelf een einde aan hun leven hebben gemaakt en van wie Menno ter Braak, Jan Arends en Jotie 't Hooft wel de bekendste zijn.

Brouwers pleit er in het boek voor om consequent de term 'zelfmoord' te gebruiken en geen eufemismen als 'zelfdoding', 'de hand aan zichzelf slaan', 'er uit stappen' of – erger nog - 'auto-euthanasie'. Je moet volgens Brouwers de dingen niet anders benoemen dan zoals ze benoemd dienen te worden.

De strekking van het uitputtende werk van ruim 500 bladzijden, waaraan Brouwers vijf jaar heeft gewerkt, is de vraag: 'Waarom zou je je een oordeel aanmatigen over andermans beslissing?'

Geprezen werd en wordt Brouwers nog steeds met name om de onvoorstelbaar grondige documentatie die hij voor deze studie heeft verricht en daarnaast – uiteraard zou ik bijna zeggen – om de stijl waarin ook dit boek is geschreven.

Brouwers heeft het werk opgedragen aan zijn ex-vriendin Anna Walravens, die in maart 1973, 22 jaar oud, zelfmoord pleegde en die het hoofdpersonage is (dan Aurora geheten) in *Zonsopgangen boven zee* uit 1977.

In 1999 verschijnt dan *De zwarte zon. Essays over zelfmoord in de twintigste eeuw*, waarin Brouwers stukken over hetzelfde onderwerp bij elkaar brengt, maar nu over de zelfmoord van buitenlandse auteurs. En naar verluidt is hij nu bezig met een nieuwe editie van *De laatste deur*, die vermoedelijk dan ook wel aangevuld zal worden met de portretten van Joost Zwagerman en van Nanne Tepper, de schrijver die in 2012 eveneens zelfmoord pleegde.

Ik kan u *De laatste deur* van harte aanbevelen en - mocht u dat al denken -: het is absoluut geen deprimerend boek!

Rapport Commissie Deetman

De aanleiding voor het schrijven van *Het hout* was voor Brouwers het opnieuw opduiken in het nieuws van seksueel misbruik binnen de rooms-katholieke kerk. Het aan de kaak stellen van deze misstanden, het verzwijgen daarvan en het er hierdoor medeplichtig aan zijn, zijn de belangrijkste thema's van het boek.

Op 16 december 2011 verscheen het rapport *Seksueel misbruik van minderjarigen in de rooms-katholieke kerk* van de Commissie Deetman. Twee weken later, op 1 januari 2012, is Brouwers aan *Het hout* begonnen.

Ruim anderhalf jaar eerder, toen het onderzoek van Deetman werd aangekondigd, was er al de nodige ophef toen oud-kardinaal Simonis in de uitzending van Pauw & Witteman van 23 maart 2010 over het misbruik in de Nederlandse rooms-katholieke kerk zei: 'Wir haben es nicht gewusst'. Hij heeft er later zijn excuus voor aangeboden.

Enkele punten uit het rapport:

- tussen 1945 en 1981 zijn er naar schatting 10.000 tot 20.000 minderjarigen slachtoffer geworden van seksueel misbruik;
- er zijn ruim 800 daders - kloosterlingen dus - geïdentificeerd, van wie er in 2011, ten tijde van de presentatie van het rapport, nog 105 in leven waren.

Naar aanleiding van het rapport werd het Meldpunt Seksueel Misbruik RKK ingesteld. Het is per 1 mei 2015 gesloten. Enkele cijfers:

- er zijn 3.500 klachten van seksueel misbruik door priesters (en nonnen) bij het Meldpunt binnengekomen, waarvan
- 1.900 zijn omgezet in een formele klacht
- de klachtencommissie heeft tot en met het eerste halfjaar van 2015 1.100 klachten behandeld
- 800 klachten zijn gegrond of deels gegrond verklaard en
- 250 ongegrond, voornamelijk bij gebrek aan 'steunbewijs' (dat wil zeggen dat er zich geen andere slachtoffers van de aangeklaagde priester hebben gemeld): een van onze belangrijkste rechtsbeginselen is namelijk dat 'niemand kan veroordeeld kan worden op grond van één enkele verklaring.'
- aan de slachtoffers van wie de klacht gegrond is verklaard is tot en met vorig jaar een kleine 20 miljoen euro schadevergoeding betaald.

Voor de ongegrondverklaarden is er op 12 oktober vorig jaar echter een uitzondering gemaakt op het rechtsbeginsel dat niemand veroordeeld kan worden op grond van één enkele verklaring, en is de zgn. slotactie voor erkenning en genoegdoening ingesteld. Dit op initiatief van o.a. de Nederlandse bisschoppenconferentie. Men is er hierbij van uitgegaan dat het overgrote deel van de afgewezen klagers wel degelijk is misbruikt. Dit betekent dat slachtoffers zonder steunbewijs alsnog in aanmerking komen voor compensatie. Voor deze groep wordt nog eens een miljoen euro uitgetrokken. Dit zijn in het kort de feiten en de cijfers van deze zwarte bladzijden uit de recente geschiedenis van de katholieke kerk. Misschien niet onbelangrijk te weten bij het lezen van *Het hout*.

Ík schrok destijds van de mogelijke omvang van het aantal slachtoffers, minderjarigen dus: 10 tot 20.000.

En dan lees je in de krant van zaterdag 9 januari dat er tussen 1953 en 1992 ook nog 231 koorknapen van de Regensburger Domspatzen zijn misbruikt, mishandeld en gemarteld ...

Kritiek

Was of is er ook kritiek op *Het hout*, op Brouwers of waren het alleen maar lofzangen, culminerend in het winnen van de ECI-literatuurprijs?

Van de zeventien recensies die ik in eerste instantie ter voorbereiding van deze presentatie nog eens las, is er één uitgesproken negatief, nl. die van Arie Storm in *Het Parool*. Daarnaast hadden drie recensenten meer of minder forse kritiekpunten: Arjen Fortuin in de *NRC*, Tim van Gerven op Recensieweb en Maarten Dessing op zijn blogspot <http://maartendessing.blogspot.nl/>.

De anderen waren allemaal louter positief en gaven dan ook vier of vijf sterren. Niemand had kritiek op Brouwers' stijl, behalve Arie Storm. Hij vindt sommige beschrijvingen nogal clichématig. Zo meteen ga ik in op de kritiek van de vier genoemde recensenten.

Ik heb ook nog wat negatieve uitspraken over het boek van niet-professionele recensenten gelezen op www.hebban.nl, een redactionele boekensite en lezerscommunity ineen:

- Zo schrijft Christine Brouwers op 21 oktober 2014: '*Het hout* en ik zijn geen grote vrienden geweest; mede door het moeilijke taalgebruik was het geen vlot leesbaar verhaal. De moeilijkheid lag voor mij in de woorden die ik niet ken, zoals bijvoorbeeld onomatopeeën, factotum en menig ander woord.'

- Veravb schrijft op 14 juni 2015: 'Ik vond het een deprimerend boek' en

- Roosje de Vries meldt op 6 november 2015: 'Een klein puntje van kritiek heb ik wel. Patricia is voor een vrouw in het Zuid-Limburgse van 1953 wel erg vrijgevochten en feministisch avant la lettre.'

- En in een interview in het *Volkscrant Magazine* van 12 december zegt de cabaretier Viggo Waas dat hij *Het hout* weer wat minder vond – minder dan *Oorlog en terpentijn* van Stefan Hertmans en *La Superba* van Ilya Leonard Pfeijffer: '*Het hout* is mij te beklemmend.'

Volgens mij kan dat laatste ook als een compliment voor Brouwers beschouwd worden!

Dan nu de kritiek van de vier genoemde beroepsrecensenten.

De kritiek die ik gelezen heb, kunnen we onder drie noemers vatten: 1.

'ongenuanceerd', 2. 'karikaturaal' en 3. 'ongeloofwaardig'. Ik neem deze (soms forse) kritiekpunten met u door om daar vervolgens het mijne over te zeggen.

Niet omdat ik vind dat ik Brouwers moet verdedigen - ik kijk wel uit - maar omdat ik het met de kritiek veelal niet eens ben, en óók om hiermee discussiestof aan te leveren voor uw besprekingsavond.

1. 'ongenuanceerd'

Arjen Fortuin zegt in de *NRC* van 10 oktober 2014: 'Brouwers heeft het zichzelf in morele zin niet moeilijk gemaakt door de franciscanen zó monsterlijk af te schilderen. (...) De misbruikschandalen in de kerk worden uitvergroot tot een wereld waarin kloosterlingen *alleen maar* aan seks denken ... (...) *Alle* franciscanen zijn slecht vermomde fascisten. (...) *Het hout* is geen roman die de nuance zoekt.'

Reactie H.S.:

Brouwers had een missie met dit boek, hij wilde iets aan de kaak stellen. Hij kiest daarbij voor de romanvorm, omdat 'sommige waarheden door de literatuur het scherpst geobserveerd kunnen worden,' zoals Jos Palm dat verwoordt in zijn recensie in *Trouw*.

En vertel mij niet dat dat scherp observeren - misschien met enige 'dichterlijke' vrijheid en hier en daar iets uitvergroot - niet gelukt is.

2. 'karikaturaal'

- Tim van Gerven schrijft op Recensieweb op 28 december 2014: 'Grootste misser wellicht is de figuur van Mansuetus, de ergste viespeuk en machtsmisbruiker van het stel. Brouwers maakt een monsterlijke karikatuur van dit schoolhoofd, dat niet misstaan had in een griezelverhaal van Roald Dahl. (...) Een schitterend personage om te haten, die Mansuetus, maar of zo'n karikatuur de zeggingskracht van het verhaal ten goede komt?'

- Maarten Dessing op zijn blogspot: 'Er lopen in *Het hout* zo veel broeders in het klooster rond die niet van de jonge pubers kunnen afblijven (minstens de helft), dat het misbruik karikaturaal wordt – en dus ongeloofwaardig.'

Reactie H.S.:

- Mansuetus een karikatuur?

'Ik heb hem zelf gekend, meneer,' antwoordt Brouwers als het in het interview met Wim Brands - uitgezonden op 28 december 2014 op de VPRO-televisie - over Mansuetus gaat, 'het hoofd der school, die als een despoot rondrausde door de klaslokalen. Die man regeerde met het hout, een stoffertje waar de haren van afgeknipt waren, en daar kreeg je mee op je donder. Je moest voorover op zijn bureau gaan liggen en je kreeg op je kont, 20, 25 klappen op dezelfde bil.' Brouwers zelf ook.

Mansuetus - was een bestaand persoon dus - ligt begraven op het kloosterkerkhof van Sint Maria ter Engelen in Bleijerheide. Als romanpersonage door Brouwers misschien iets te zwaar aangezet, maar voor mij verliest het verhaal daarmee níet aan zeggingskracht.

- Het misbruik karikaturaal, zoals Maarten Dessing schrijft? Minstens de helft van de broeders kunnen hun handen niet thuis houden, meent Dessing. Ik kom - erg genoeg natuurlijk! - in het boek tot vijf: Mansuetus; Tibertius van de douchezaal; Plechelmus, de wasbroeder; Laurentius, de boekhouder en Bulletje, de ziekenbroeder. En Laurentius, de koster, een beetje. Maar dat doet er niet toe. Brouwers beschrijft inderdaad in extenso gevallen van seksuele mishandeling. Maar dat zijn wel beschrijvingen van feiten zoals die zich daadwerkelijk hebben voorgedaan. Allemaal na te lezen op de site van de Stichting Mea Culpa, opgericht door de slachtoffers van seksueel misbruik.

3. 'ongeloofwaardig'

- Tim van Gerven vindt twee zaken ongelofwaardig: '... de wat ongelofwaardige romance tussen Bonaventura en een vrouw die hij in de wachtkamer bij de tandarts ontmoet, en de onverklaarbare - en daardoor ongelofwaardige - twijfel van Bonaventura of hij het klooster moet ontvluchten ...' (En Maarten Dassing vindt in dit verband: 'Het wordt nooit invoelbaar wat Eldert Haman als Bonaventura in eerste instantie in het klooster te zoeken had.)

- Maarten Dassing vindt ook nog: 'Ook de manier waarop [Brouwers] de bekering van Franciscus van Assisi in verband brengt met Bonaventura's vertrek uit de orde en zo diens idealen afzet tegen de pervertering ervan vele jaren later, maakt het slot van deze roman totaal ongelofwaardig' (maar 'erg indrukwekkend', zegt hij er achteraan. Dat wel).

Arie Storm is over het slot dezelfde mening toegedaan: 'Waar *Het hout* inzette als een serieuze aanklacht tegen de gedragingen in het recente verleden binnen de roomse kerk, eindigt het boek als een tamelijk ongelofwaardige en subtiele komedie. Met een mal slot, maar dat kan er dan ook nog wel bij.'

Reactie H.S.:

- De romance tussen Bonaventura en Patricia ongelofwaardig? Nogmaals: Brouwers had een missie met dit boek: de misdaden van het kloosterregime aan de kaak stellen. En daaruit volgde voor hem logischerwijs dat er niet nóg iemand slachtoffer mocht worden van dit regime, met andere woorden: Bonaventura moest het klooster uit!

En ja, Brouwers deed in het interview met Wim Brands zelf trouwens ook een beetje lacherig bij het aangeven van de reden die hij verzon om Bonaventura het klooster uit te krijgen: 'Ik moest iets verzinnen waardoor hij het klooster uit kon. Het toeval wil dat hij kiespijn krijgt.' Wel heel toevallig inderdaad. Maar ja, als je als kloosterling jarenlang je gebit verwaarloosd hebt ...

- De twijfel van Bonaventura of hij het klooster moet ontvluchten onbegrijpelijk en ongelofwaardig? Brouwers legt toch uit dat die twijfel alles te maken heeft met traumatische gebeurtenissen in Bonaventura's jeugd? En dat hij daardoor emotioneel stuurloos is geraakt, een eeuwige twijfelaar is geworden, een 'lulhannes'.

- Niet invoelbaar volgens Dassing wat Eldert Haman in het klooster te zoeken had? Gewoon, gesolliciteerd op een vacature voor een leraar Duits in het jongenspensionaat Sint Jozef ter Engelen in Blijderhagen, toch?

En dat verder het klooster ingezogen worden van die lulhannes, wordt voor mij juist heel geloofwaardig en invoelbaar door het prachtige beeld dat Brouwers Bonaventura zelf op p. 83 laat verwoorden: 'Ik maakte er deel van uit. Zonder

het te beseffen. Zonder het meteen te beseffen. Ik bleef wel ik, zoals meel meel blijft maar zonder notie dat het al deel uitmaakt van een klomp deeg. Mijn leven, zoals dat van een gevangene, veranderde in het deeg van huiswetten en kloosterregels waarvan nooit werd afgeweken en waarnaar ook ik me voegde, wat vanzelf gebeurde, ...'

- Tenslotte: het slot 'totaal ongeloofwaardig' (Dessing) en 'mal' (Storm)?

Voor mij past het slot past helemaal in de lijn van het verhaal, die eigenlijk al vanaf de eerste zin zichtbaar wordt: 'De pij irriteert mijn huid'. Die pij - waaraan Brouwers in het boek de meest geweldige benamingen toekent – die gaat dus uit, geheel in overeenstemming met de vermeende geschiedkundige feiten over het ontstaan van de franciscaner orde: de naamgever trok in 1205 midden in Assisi zijn kleren uit. Hij wilde helemaal bloot, helemaal nieuw aan zijn carrière als heilige beginnen.

Oké, een béétje ongeloofwaardig en een béétje mal misschien, maar dat kan het verhaal wel hebben en doet voor mij géén afbreuk aan de boodschap die Brouwers met dit boek wil overbrengen. Die is er bij mij althans blijvend ingekerfd.

Ík was bij het lezen van het slot bijna geneigd om te gaan applaudisseren. Yes, hij gaat, hij doet het!

Op recensent Arie Storm heeft *Het hout* blijkbaar totaal geen indruk gemaakt. Hij schrijft o.a.:

- beschrijvingen (van het weer bijvoorbeeld) zijn bedenkelijke clichés: 'De nacht is een zwarte massa explosieve broeierigheid' en 'ook in de beschrijving van deze jongen [bedoeld wordt Mark Freelink – H.S.] gaat Brouwers nogal clichématig te werk.'

- 'Bonaventura komt er in de eerste helft van de roman achter welke geestelijke zich ontuchtig met Mark Freelink heeft beziggehouden.' Helaas overtuigt de ontknoping niet helemaal, vindt Storm, 'omdat de jonge Mark al snel met zijn verhaal op de proppen komt. Het is verbluffend hoe onhandig Brouwers dit heeft gedaan.'

- 'Het tweede deel van de roman is een liefdesverhaal. Eldert wordt verliefd op een vrouw, (...). (...) De roman is dan inmiddels een soort mop en daarmee definitief onbedoeld hilarisch geworden.'

Ik kan niets met deze kritiek. Ik begrijp die ook veelal niet. Ik lees nergens clichématige beschrijvingen, wat heeft Brouwers verbluffend onhandig gedaan, de roman een soort mop? Misschien bent u het met Storm eens en begrijpt u zijn kritiek wél, ik niet. Afijn, dat zoekt u met u allen ook maar uit op uw besprekingsavond!

Gelaagdheid. Voorbeelden

Tot slot:

‘Op elke bladzijde is een wonder te vinden, een vondst groot of klein, maar zo gaaf, dat een buiginkje nauwelijks te onderdrukken is,’ zegt Daniëlle Serdijn in haar *Volkskrant*-recensie.

En Arjen Fortuin in de *NRC*: ‘De zinnen zijn stuk voor stuk geladen met betekenissen en bijbetekenissen.’

Daarvan wil ik u tot slot nog een paar voorbeelden geven, die mijns inziens te maken hebben met de gelaagdheid van Brouwers’ altijd als literair te kwalificeren werk.

Literatuur = gelaagdheid, zei ik vorig seizoen In mijn presentatie van *De gele vogels* van Kevin Powers. Daarbij haalde ik twee schrijfsters/literatuurcritici aan, Lotte Jensen en Nina Geerdink. Zij zeggen ergens: ‘Literaire teksten zijn per definitie minder eenduidig omdat literaire middelen als metaforen en vergelijkingen extra betekenislagen aanbrengen.’ Ook verwijzingen en verhaalmotieven brengen volgens mij extra betekenislagen aan.

Een drietal voorbeelden uit *Het hout*:

1. In het derde hoofdstuk van het eerste deel dat begint op p. 48, lezen we over het definitieve hout, de door Mansuetus van de dementerende broeder Lambertus afgepakte cello-strijkstok én hoe Mansuetus daarmee in het bijzijn van Bonaventura een leerling afranselt. Bonaventura mag het overnemen. Hij weigert. ‘Allzu unmännlich weekhartig,’ is het oordeel van Mansuetus op p. 51. En - op p. 52 bovenaan -: ‘Hoe harder ze schreeuwen hoe beter ze het onthouden, Bonaventoera! **Want gezegend is het hout door het welk gerechtigheid geschiedt** [2x]. *Boek der wijsheid*, zei hij erachteraan.’ Dat boek kent Bonaventura niet.

Het lijkt alsof Mansuetus door met deze tekst te verwijzen naar het *Boek der wijsheid* zijn martelpraktijken met een dikke legitieme saus weet te overgieten. Maar ...: het *Boek der wijsheid* is een zogenaamd apocrief, oftewel een deuterocanoniek bijbelboek, dat binnen het protestantisme niet, maar binnen het katholicisme wél tot de canon gerekend wordt en daarom als zodanig wél in katholieke kerken gebruikte bijbels is opgenomen.

De tekst die Mansuetus aanhaalt, staat inderdaad in het *Boek der Wijsheid*, en wel in hoofdstuk 14 vers 7.

Mansuetus heeft die tekst echter totaal uit zijn verband gerukt - komt hem natuurlijk goed uit! -, want het hout in deze tekst is écht niet het stoffertje waarvan de haren afgeknipt zijn of een strijkstok.

Ik lees even het tekstgedeelte dat in het *Boek der Wijsheid* voorafgaat aan ‘Want gezegend is het hout ... enz.’ én het gedeelte dat daarna komt. Ik begin bij vers 5:

‘Gij wilt niet dat de werken uwer wijsheid ledig zouden zijn, daarom vertrouwen ook de mensen hun zielen aan een zeer gering hout en, varende door de baren, worden door een schip behouden.

6. Want ook in het begin als de hovaardige reuzen vergingen, nam de hoop der wereld haar toevlucht tot een schip, en liet de wereld een zaad der voortteling na, zijnde bestuurd door uw hand.

7. Want gezegend is het hout, door hetwelk gerechtigheid geschiedt.

8. Maar dat met handen gemaakt is, hetzelfde is vervloekt, en ook degene die het gemaakt heeft; deze, omdat hij het gemaakt heeft, maar dat, omdat het verderfelijk zijnde, God genoemd wordt.’

Kortom, ‘het hout’ in deze tekst verwijst naar de ark van Noach, het schip dat op bevel van God gemaakt werd en waardoor Noach en zijn gezin de door God gezonden zondvloed konden overleven en de mensheid kon blijven voortbestaan.

Dát hout is gezegend, maar vervloekt zijn de door mensenhanden van hout gemaakte beelden, die God genoemd worden, afgodsbeelden dus.

Een heel verhaal achter zo’n door Brouwers ogenschijnlijk achteloos neergeschreven tekst.

Zinnen vol bijbetekenissen, zoals Arjen Fortuin zegt, met ongetwijfeld een buiginkje van Daniëlle Serdijn. En ik hoop van u ook!

2. In mijn uitwerking ga ik in op een aantal verwijzingen. *Het hout* wemelt ervan, vooral naar de Bijbel en naar personen. Brouwers is vilein als het om verwijzingen naar personen gaat, die naar Jaap Goedegebuure bijvoorbeeld. En Brouwers heeft de baas van het klooster vast niet voor niets Benedictus genoemd, een verwijzing naar de voorlaatste paus, Benedictus XVI.

Soms is Brouwers in dit kader milder, om niet te zeggen zijn z’n verwijzingen humoristisch. Ik kan me tenminste niet aan de indruk onttrekken dat als hij het op p. 48 en 49 heeft over het zestigjarig professiefest van Lambertus, waar gewonemensenmuziek wordt gespeeld en onder andere een lied van Franz Lehár wordt gezongen ‘door een tenor met artistiek haar, die aan het eind terugkwam met Wie sjoen os Limburg is’, dan kan ik mij niet aan de indruk onttrekken, dan lijkt het mij dat Brouwers hier verwijst naar ? Juist, dat denk ik ook: André Rieu!

Ja, die humor, die - soms subtiel (Wil: ‘... lineaal directa naar de hel.’ (p. 168)), soms grof (Bulletje heet als broeder eigenlijk Johannes Vianney -> genoemd naar Jean-Baptiste Marie Vianney (1786 – 1859), de in 1925 heilig verklaarde pastoor van Ars bij Lyon, ook uit te spreken als ‘aars’) veelvuldig in het boek voorkomt. Voor mij heeft die absoluut een functie, namelijk het relativeren van

wat sommigen van het boek vinden: 'deprimerend' of 'te beklemmend', zonder afbreuk te doen aan de ernst van de thema's.

3. Ik heb in mijn uitwerking een aantal verhaalmotieven genoemd. Ik wil er nog eentje noemen: de ansichtkaart. De post wordt uitgedeeld (p. 46, 47), door prefect Julianus: 'En hier nog iets voor Wil van Lanschot. Een ansichtkaart. Van mama aan haar lieve zoontje. Die bekijken we niet eens. Daar doen we dit mee. Jammer van de mooie postzegel. Oostenrijk.' Julianus begint met de hoek waar de postzegel zit van de kaart te scheuren, de postzegel kan nog dienen voor de missie, hij stopt hem in de omslag van zijn mouw. Dan ritst hij de hele kaart doormidden. De helften nog eens doormidden. Nog eens doormidden. 'Gezien, Van Lanschot?'

Op p. 136 lezen we dan – als Bonaventura Wil van Lanschot heeft aangetroffen in de nis naast de deur van de ziekenzaal, waar Mark Freelink ligt -: 'Naast hem de schoen van Mark Freelink die hij lijkt te bewaken als een dier zijn jong. Tussen zijn eigen schoenen iets waar mijn hart van breekt: een puzzeltje. Hij heeft de snippers van de door Julianus stukgescheurde ansichtkaart opgeraapt en hier weer tegen elkaar weten te passen. Een boodschap uit het sanatorium. Een kusje op je neus en alle liefs. Mama. Behalve de hoek waar de postzegel heeft gezeten ontbreekt er nog een stukje midden in mama's tekst, wat doet denken aan het vredesmonument dat ze in Rotterdam gaan neerzetten. Ik zag het op een foto. Een uit brokstukken opgetrokken mensfiguur waar het hart uit is weggeschoten. Dwars door het lichaam heen is de lucht te zien, zoals door deze papierfragmentjes de vloertegels van dit gesticht.' En als Bonaventura met Wil naar Mark toe wil gaan, verzamelt Wil eerst mama's snippertjes van de vloer en koestert ze in zijn zakdoek.

Prachtig zoals Brouwers de ansichtkaart in het boek laat terugkomen.

Met ook nog eens een verwijzing naar het beroemde beeld van Ossip Zadkine dat de verwoesting van Rotterdam, Bonaventura's geboorteplaats, in de Tweede Wereldoorlog symboliseert. En Jeroen Brouwers weet álles. Hij laat Bonaventura dus zeggen (en dan is het in het boek 1 april 1953) dat ze in Rotterdam een vredesmonument gaan neerzetten. En wanneer is 'De verwoeste stad', zoals het beeld heet, onthuld? Zes weken later, op 15 mei 1953!

Ook In die verscheurde ansichtkaart komen weer de belangrijke thema's van *Het hout* samen: de mishandeling, in dit geval de verbale vernedering van de kostschoolleerlingen en de Tweede Wereldoorlog.

En die verscheurde ansichtkaart, die puzzelstukjes verwijzen die dan ook niet nog eens een keer naar de puzzel die het leven voor Wil van Lanschot sowieso

op dat moment is? Hoe neem ik wraak op Mansuetus. hoe krijg ik het pistool van mijn vader het klooster in, hoe komen Mark en ik het klooster uit? Knap hoe Brouwers dit alles in elkaar laat grijpen en hoe alle puzzelstukjes dus uiteindelijk op hun plaats vallen met de letterlijke uittrede van Bonaventura uit het klooster, met in zijn kielzog ook Wil en Mark. En dan volgt nog de laatste zin van het boek, die droogkomische vraag van Patricia - absoluut zeker van het moment waarvan ze wist dat dat zou komen (om naar eens een bekend lied te parafraseren) -: 'Waar bleef je nou zo lang?'

Als u in de gelegenheid bent om alsnog het interview van Wim Brands met Jeroen Brouwers over *Het hout* te zien, moet u dat beslist doen! Op: <http://www.npo.nl/vpro-boeken/28-12-2014>.

Ook in Schotland zijn literatuurclubs populair. Ik kocht deze kaarten vorige maand in Inverness toen wij bij onze kinderen daar op bezoek waren.

Wel thuis!

Assen, december 2015
Henk Sikkema